

BALASSI BÁLINT IRODALMI MINTÁI.

(Első közlemény.)

Balassi korában Magyarországon valamelyes szépirodalmi mozgalom támad, s tudomásunk van arról, hogy bizonyos vetélkedési vágy keletkezik az írók között. Balassi egyik 1589-ben kelt költeményéből tudjuk, hogy ő is részt vett ebben a vetélkedésben (LXII.):

Egy szegény zarándok, régi barátotok énekette ezt nektek,
Kik a magyar nyelven való vers szerzésen egymással vetekedtek.¹

Egy másik költeménye szintén ilyen verselő vetekedés terméke, sőt ebből megtudjuk az ellenfél nevét is. A Júliaciklus egyik darabját ugyanis (XLVI.) Balassi unokaöccse, Dobó Jakab hasonló tárgyú éneke ellen szerezte. Más adatunk is van arra nézve, hogy volt köztük valami versengés, valószínűleg családi viszályukból kifolyólag, mert 1585-ben Batthiány Boldizsárhoz írt levelében azt mondja Balassi, hogy van ő olyan ember, mint Dobó Ferencz vagy Jakab.² Másfelől Rimay, ki maga is verselt, többször említi az egykorú verselőket, kik közt Balassit tartja elsőnek, mert »hangjának csodálatos kellemességével és nyelvének kifejező harmoniájával minden más írótt jóval felülmult«;³ másutt »Balassi sas, a többiek apró madarak«.⁴ Még érdekesebb és a kortársak irodalmi themáira is világot vet Balassi saját panasza és Rimaynak idevágó megjegyzése, mely szerint a versenytársak a maguk sekély elméje szerint alakítgatják közkézen forgó verseit.⁵

Minden szépirodalmi mozgalomnak megvannak a maga mintái, melyekből kifejezését, sőt anyagát meríti. Hová fordulhatott ez a kis kísérletező írócsoport? Hová fordult Balassi, a kis írócsoport Rimay által méltán csodált feje?

¹ V. ö. már Gajári Lajos: Egy. Phil. Közl. 1886, 287. és Baross János: Bud. Szemle 1906, 127. köt. 189.

² Takáts Sándor: Budapesti Hírlap 1907, 288. Szilády (Balassikiad. 293.) Szamosközy alapján 1580 tájára teszi Dobó Jakab halálát. Takáts adatai szerint 1585 utánra kell kitolnunk.

³ Rimay János munkái. Kiadja B. Radvánszky Béla 1904, 249.

⁴ U. o. 251.

⁵ U. o. 253.

A XVI. században az egész világirodalom szerelmi költészetében közös felfogás uralkodik. Nem lephet meg tehát, ha azt találjuk, hogy Balassinál is ez a felfogás érvényesül. Röviden szólva, udvarló színezetűnek lehetne a kor lyráját jellemezni: a szerelmes teljesen megalázkodik az imádott nő előtt, a kit viszont a legmagasabb polczra emel. A bókolás erős érvényesülése, a szerelem folytonos hangoztatása egy sablonos, szenvedő hangnemet fejleszt ki.

Dolgozatom célja kimutatni Balassi szerelmi lyrájának általános és részleges kapcsolatát kora irodalmával. Az általános hatás megértése végett szükséges a fennemlített egységes költői felfogást, ha még olyan vázlatosan is, az egyes irodalmakban közelebről megvizsgálni, különösen azokra terjeszkedve ki, melyeket Balassi közelebről is ismerhetett. A kutatást megnehezíti Balassi roppant nyelvtudása. Rimay szerint tudott latinul, olaszul, németül, lengyelül, csehül és törökül¹ és ha a nótajelzések adatait is hozzászámítjuk, ismerte az oláh, horvát és szlovén nyelveket is. Így a kor irodalmával való egybevetés eredménye csak megközelítő pontosságú lehet, mert egyrészt a szláv nyelvek kellő ismeretének hiánya gátolt meg a kimerítő vizsgálatban, másrészt meg az egykorú népköltési termékek is többnyire ismeretlenek, a melyeket pedig Balassi a nótajelzések adatai szerint ismert és felhasznált.²

I. A nemzetközi sablon.

1. A humanista szerelmi költészet.

A XV. és XVI. században egyetemes jelleget öltő latinnyelvű irodalomban nemcsak a nyelv közös, hanem a kifejezés és a tartalom is conventiókon alapul. A kifejezés előbbre való volt mint a tartalom, mert még a legkezdetlegesebb stílusgyakorlatnak is költői értéket tulajdonítottak, ha valamennyire megközelítette a klasszikus latinság dialektikáját. Ez volt főcéljuk s az antik írókból utánzás ürügye alatt szemérmetlenül lopkodtak. Scaliger híres műve előtt (1561.) a poétikák e kompilátorok számára összehordott példatárak voltak. Florilegium, Margarita poëtica és más hangzatos címek alatt általánosan használt segédkönyvek voltak s a legnevesebb írók is használták. Fabricius poétikájában azzal dicsekszik, hogy művét Sabinus, Acontius, Lotichius, Micyllus, Stigelius, sőt

¹ Id. m. 264.

² A mennyit a lengyel műköltésből átvizsgálhattam, az is egyezik a szerelmi lyrának az akkori nemzetközi modorával. Az egykorú török költészetet Hammer-Purgstall igen gazdag német antológiájában tanulmányoztam át.

Eobanus is sűrűn forgatják ;¹ mind híres humanisták ; egyiküket, Lotichiust Rimay is említi Balassi-előszavában. Jelzőket, hasonlatokat, találó képeket, mindennemű stilvirágot találhatunk a verselők ezekben a poétikákban. Úgy segítették át magukat a klasszikus nyelv nehézségein, hogy egyszerűen kiírták a megfelelő szót vagy phrasist, a melyet a compilátor az ókori írókból böngészett ki. Az eredetiséget nem igen kérték számon az írótól. V. Károlyt ugyanazokkal a szavakkal magasztalják, mint I. Ferenczet, ugyanazt az epithalamiumot kapja a német főúr, mint a francia polgár vagy az olasz herceg, s ugyanaz mindenütt a szerelmes panasza is. A nagy többségről szólunk itt s nem egy-két kivételes tehetségről, a milyen elvéve a humanista költészet sikeretlen bujaságában is találkozunk. De még ha valami újat, érdekeset termelnek is a költői eredetiség e fehér hollói, az utánzók hada hamar elsenyveszti az idegen nyelv üveg-házában nyílt virágokat, mert csak a sablont látja bennük s nincs érzéke a valódi költői érték iránt. Ez volt a sorsa Joannes Secundus »basium«-ainak.

Ebben az átlag-irodalomban a szerelmi lyrának főleg két faja dívott : az *elegikus* és az *epigrammatikus*. Csak ritkán találunk basiumokkal, ódákkal és anakreontikákkal. Tartalmi különbség nincs e két főfaj közt. Az eltérés csak annyi, hogy az elégia terjedelmesebb és áradozóbb, az epigramma meg szárazabb, rövidebb és szellemeskedőbb. Különbözik a bennük kifejezett szerelem egyforma mind a két műfajban. Ez a szerelem, a mely Catullus, Propertius és főleg Ovidius lyrájának rendszerre merevedett kivonata, a humanistáknál egy változatlanul azonos póz, a melyet a költő vagy szerelmese életkörülményei nem befolyásolnak. Az ideált csak két nézőpontból ismerjük meg : tökéletességéről és kegyetlenségéről. A költő pedig önmagát szenvedő, agyongyötört embernek tünteti fel ; egyebet ő róla sem tudunk meg.

E conventionalismus oka a humanista szerelmi lyra udvarló jellege. A költemény nyíltan vagy hallgatagon »hozzá« van intézve és főcélja akár igazán, akár csak látszólag az ideál meghódítása. Mindenkinek megvan a maga választottja, a kit egyformán magasztal szépségeért, fedd kegyetlenségéért. Eless világot vet erre a felfogásra Rimay János Balassi-dícsérete, melyben a következő szavakkal magasztalja Balassi szerelmi lyráját :² »A mű sarkpontja Júlia, ki szépségével, nyájas erkölcsével és nagy eszességével elcsábította őt és ezért ő Júliát viszontszerelemre³ igyekszik gyűjtani, majd könyörgéssel, majd fenyegetéssel, dícséréttel, hízélgéssel, majd meg példákkal

¹ Dr. Karl Borinski : Die Poetik der Renaissance und die Anfänge der litterarischen Kritik in Deutschland. Berlin. 1886, 13.

² Id. m. 249.

³ A latin eredetiben hibásan : *metuum ardorem*, e. h. *mutuum*.

hozakodik elő s ezt oly gazdag¹ és éles elmével teszi, hogy se Catullus Lesbiája, se Tibullus Neaerája, se Propertius Cynthiája, se Petrarca Laurája, se Scaliger Taumantiája, se Vezelius² Candidája, sem pedig Secundus Júliája nem élvezhette a szerelemrecsábitás díszesebb és választékosabb eszközeit vagy a szerelem lángolóbb hevét.»

E tipikusan humanista nyilatkozat megadja a humanista felfogás lényegét. Tibullust, Propertiust, Petrarcat és Joannes Secundust a Scaligerekkel és Bézákkal fogja egy kalap alá, mert elsősorban ügyes, esdeklő-bókoló udvarlókat lát bennük.

Az antik és humanista költészet közt a leglényegesebb különbség az élmény hiánya ez utóbbiban. Ebből folyik minden eltérés. Amaz természetes környezetben született és fejlődött, ez a szobában csenevészedik el. Az költészet, ez formalismus. De már az óklasszikai szerelmi költészetben is vannak olyan jelenségek, melyekre a humanismus rátámaszkodhatott. Megvan a mythologiai apparátus, Cupido, Vénus s a velük járó terminologia. Nem tartozik ide annak a kimutatása, hogy mennyiben volt ennek több értelme az ókorban, de annyit mondhatunk, hogy a humanista költészet rendszeresítve a szerelem isteneinek amúgy is anakronistikus szerepét, egyszerű stilisztikai requisitummá fokozta le, a honnan már csak egy lépést kellett tennie az üres játék felé. Egyes antik írókból pedig, különösen Ovidius gálans lyrájából, de Catullusból és Propertiusból is valamilyen mesterkéltszerű érzelgős szerelmi költészetet olvastak ki. Különbözik a talaj már elő volt készítve. A trubadurköltészet, a mely Itáliára átcsapva, a misztikus szerelmi költőket felváltó Petrarca és követői költészetének kifejlődését segítette elő, az újlatin költészet keletkezésével egyidejűleg egy állandó szerelmi felfogást honosított meg az olasz költészetben, a mely a reális egyéni életet teljesen háttérbe szorítja. Az eredmény a női eszményért való rajongás és a szerelmi költő határt nem ismerő hódolata. Már Petrarca genieje sem a reális egyéni élet közvetlen kifejezésében mutatkozik. Követői meg csak kiemelték gyöngye oldalait, hiszen minden nagy író gyöngéi felől közelíthető meg legjobban. A XVI. század aztán betetőzte Olaszországban a senyvesztés, az értetlen kivonatolás munkáját. A nemzeti átlagköltészet kölcsönhatása alatt a latin átlagköltészet is sablonná vált s ez a sablon terjedt el francia, német, flamand és lengyel földön.

Ebben a nemzetközi sablonban a szerelem végzetszerű; hasztalan szabadkozik ellene a költő, akármilyen biztonságban érzi is magát, fatális ereje hatalmába keríti. A fatális szerelmet Cupido okozza, a ki nem kis örömet leli abban, hogy a szerelme megkínózza. Beléje lövi nyilát, a mely gyötrő lángra lob-

¹ Eredetiben foeto, e. h. fetó.

² Béza Tivadar.

bantja. De a nagy gyötrellem rendesen panaszra vagy haragra indítja a szerelmest a kegyetlen gyermek ellen. A humanisták bőven kiaknázzák ezt az anyagot. Angerianusnál pl. epigrammaformában találjuk meg: ¹

Isten vagy, ha mindkettőnkre egyenlőn irányzod ijád:
Nem vagy Isten, mert csak az én oldalam gyöttri a seb.

Vulteius kikerülhetetlennek festi a vak gyermek lángját: ²

Erőlködöm, mindent megkísérlek, megteszek, fölkeresek,
Hogy elhagyja szívünket a gonosz láng.
De minél jobban űzöm, annál jobban égeti szívem;
És minél távolabb vagyok, annál inkább zaklat a szerelem.
Hogy miben különbözik a te tüzed a többi tűztől,
Vak gyermek, rajtam mindenki megtanulhatja.
Más tüzek csak a jelenvalókat emészthetik,
Mi ránk még a távolba is hat a te tüzed.
Ki rejtőzhet el előled és heved elől tehát,
Ha jelen, ha távol megemészt lángod?

Érzik rajta a humanista mesterkedése, a mint a metaphorát a reális tüzzel hasonlítja össze. — Bonefoniust is rettenetes lángok gyöttrik. Ezért sóhajt kínjában a kegyetlen gyermekhez: ³

Hát nem több ez már a soknál is, kegyetlen gyermek?
Annyi lángot szül kebelem,
Annyi tüzet lövell bensőm,
Hogy ha a sóhajok nem fujnák a lángokat,

¹ Michael Tarch. Marullus, Hieron. Angerianus et Joan. Secundus, tres poëtae elegantissimi etc. Spirae 1595. 180.

Es Deus, ambobus si aequales dirigit arcus:
Non Deus es, solum pars mea vulnus habet.

² Delitiae Poëtarum Gallorum. Collectore Ranutio Ghero 1609. III. 1337.

Omnia contendo, tento, facioque, sequorque
Exeat a nostro ut pectore flamma nocens.
Pellere sed quo plus conor, plus pectus adurit;
Absum quoque magis, me magis urget amor.
Jamque tuus reliquis quid distet ab ignibus ignis,
Caecae puer, per me discere quisque potest.
Non nisi praesentes alii comburere possunt,
Nos sed in absente hic tuus ignis agit.
Ergo quis abscondet se, a teque, tuoque, calore?
Praesentem, absentem, cum tua flamma voret?

³ Del. Poët. Gall. I. 673:

An non saeve puer, satis superque est
Tot me pectore parturire flammis?
Tot ignes premere intimis medullis,
Ni suspiria ventilentque flammis
Accendantque animi aestuantis ignes?
Jam suspiria, iam modum furori
Tandem ponite: sat meos per artus
Furit flamma, furit malignus ignis.

Fellobbantának forró lelkem tüzeit.
 Ó sóhajok, fékezzétek meg hát dühét :
 Eleget tombolt már tagjaimban a láng,
 Eleget a gonosz tűz.

Jo. Baptista Ev.-nak szintén gyötri a keblét a szerelem.
 Amor »kínt kínra, fájdalmat fájdalomra, lángot lángra, sebet
 sebre halmoz«, szúrásait megkettőzi, nyilait megforgatja
 benne :

Szűnj meg, már meghalok : szűnj meg, kegyetlen gyermek !
 Hasztalan a sok seb, a mit az imént ütöttél :
 Fáklyád, nyilaid nem találnak üres helyet rajtam.
 Téged követünk, a te zsákmányod vagyunk, csak tedd le nyilaid :
 Nagyobb dicsőség lesz, ha egy ártatlant megmentesz.¹

Sabinus hasztalan várja vágyai teljesülését. Ámort okolja,
 de a mögötte hallgatódzó isten avval biztatja, hogy nemsokára
 elérí célját :

Szomorú voltam és búsán barangoltam az erdők zugain :
 A kegyetlen szerelem volt bús fájdalomam oka,
 Szomorú szavakba törve ki, így szóltam siralmamban :
 Miért halogatod vágyaim teljesülését, Amor ?
 ... Meghallotta szavaim a mögöttem leselkedő Amor,
 És így felelt : Mit aggódsz ?
 Már nincs messze hajód a kikötőtől...²

Ugyancsak neki dicsekszik el Cupido avval, hogy az egész
 világon csak ő mentes a szerelemtől. Majd fölkaczag, nyilá-
 val tüzet rak szívében és most úgy ég, mint az Aetna-hegy.³

¹ Del. Poet. Italarum I. 917.

Desine, iam morior : desine saeve Puer.
 Quae modo multa facis, sunt irrita vulnera : nullum
 Inveniunt vacuum tela facesque locum.
 Te sequimur, tua praeda sumus, depone sagittas :
 Servasse insontem, gloria maior erit.

² Georgius Sabinus, Elegiar. L. III. 5. Ad Christophorum etc.

Moestus eram nemorumque dolens secreta petebam :
 Saev' amor moesti causa doloris erat,
 Tristia flebilibus iactans ibi verba querelis,
 Cur mea, dicebam, vota moraris, Amor ?
 ... Audiit a tergo verba secutus Amor
 Atque ita respondens, animo cur angeris ? inquit,
 Haud procul a portu iam tua navis abest.

³ Id. m. III. 6.

Lilius G. Gyraldustól a kegyetlen Ámor elrabolta első szerelmét és most új tüzzel gyötri: ¹

Hát sohase lesz vége lángodnak,
 O hozzám mindig kegyetlen Ámor?
 Kegyetlen lángoddal
 Újra égeted szívem?
 Nyomorultul égtem ó jaj, hazámban
 A szép Glyceráért, ki szép aranyhajával
 A hajnalt is fölülmúlta,
 És arczával Idalium istennőjét.
 Miután megfosztott tőle kegyetlen rendelése.
 (Már ez is elég lett volna), kifáradt nyakam
 Kemény igába kellett hajtanom.
 S íme újra gyötrődöm kegyetlen tüzedtől,
 Újra iszonyatos harcokat keltesz bennem,
 Újra megforgatod bennem nyilaid.
 Új szerelem epeszt már,
 Éget Lycoris szép arca,
 Éget keble, mely fejérb a sythoniai hónál:
 Így kínozza ó jaj, szegény fejem
 A kegyetlen szerelem.
 Meddig kínszasz még fáklýáddal, kegyetlen gyermek?
 Nem pihen soha tegezed?
 Vagy talán pusztulásunk után
 Még kialudt hamvainkat is megrontod?

Oly gyakori ez az invectiva s oly változatlan a tartalma, hogy még olyan humanisták is, a kik általában nem írtak szerelmi költeményeket, egyetlen panaszukat bizonyára Cupidó-

¹ Del. Poët. Ital. I. 1230. In Amorem:

Nondum perfidiae finis erit tuae,
 O crudelis adhuc in mea fata Amor?
 Saevis pectora flammis
 Exures iterum mihi?
 Ardebam misere, heu, in patria mea,
 Formosam Glyceren crinibus aureis
 Auroram superantem,
 Ex vultu Idaliam Deam.
 Postquam haec rapta mihi legibus improbis,
 Jam me subtrahere (hoc nam sat erat) mea
 Duris colla decebat
 Longum fessa iugis tuis.
 En saevis iterum maceror ignibus
 Rursus bella moves dira, iterum tua
 In me spicula torques.
 Jam me torret amor novus,
 Urit me facies pulchra Lycoridis,
 Urit Sythonias ipse sinus nives
 Vincens: sic miser heu heu
 Duris vexor amoribus.
 Quo nos usque tua saeve puer, face
 Perdes? num pharetrae est ulla quies tuae?
 An post funera nostra, et
 Extinctum cinerem petes?

hoz intézik. Elias Corvinus *Joachimus* egyetlen szerelmes verse Cupido megsemmisítő hatását rajzolja: ¹

Elmém gyötrődik: honnan 'e fájdalom? vígságom oda van,
Órjögök, könnyzáporban arczom, és kinban fetrengök.
Rántsd le hát Cupido, rántsd le égő lelkem a Tartarus alá,
Nehogy lángod testemet elhamvaszsza.
Okosabb lett volna, ha békésen követem táborod,
Most, mint égő szerelmet ragad majd tova az Elysium.

Cupido különben is a leghatalmasabb isten, még Marsot is megcsúfolta. Ez az ovidiusi anekdota a humanisták igen kedvenc tárgya. Aeneas Sylvius is megemlíti Lucretiája előszavában, Ducatiusnál ² és másutt is előfordul. Cupido mindenütt kineveti Marsot saját ereje tudatában.

X # Cupido szerepének ez a nagy térfoglalása könnyen érthető. Az érzés- és élményhiányban sínylődő íróknak kapóra jön az olyan eszköz, a mely az eredeti leleményt pótolja s az érzelmeket mintegy concretisálja. Önelemzés helyett monológformájú invectivát nyernek, az érzelmeik okozójává pedig egy minden ízében kifejeződött figurát tesznek meg, a mivel azt érik el, hogy csak dialektikájukat kell ragyogtatniok s a mellett a teljes egészében megállapodott helyzet részleteiben ötletességüket kiönteniök. Itt is, mint igen sokszor, az allegoria épen nem az érzelmeik elvontságát jelzi, hanem ellenkezőleg, sekélyes képzeletre mutat, a mely úgy könnyíti meg a maga munkáját, hogy symbolumokat alkot és ezekkel úgy bánik, mint az eleven valósággal. Később lesz még szó Cupido tipikus leírásáról, de már az idézett feddőzésekből ³ kitűnik, hogyan és milyen eszközökkel dolgozik a kegyetlen gyermek. Tüzes nyilai vannak, a melyekkel mindig szíven találja a költőt, a kinek belsejét erre »borzasztó« tűz kezdi pusztítani. Elaszik, elsenyved és pokoli kínokat áll ki. A kifejezés is közös ebben a szűkkörű anyagban. A leggyakoribb szavak a tűz és kín köréből valók. Ignis, flamma, fax, facula, calor, urere, aestuere, accendere, ardere, torrere, poena, dolor, tormentum, supplicium stb. váltakoznak s Cupido jelzője állandóan: saevus,

¹ E. Corvinus Joach. Epigrammaton lusus. (A M. Tud. Akad. kvttára.)

Mens dolet: unde dolor? letho me reddite laetum:
Amens imbre genas proluo et exrucior,
Rumpe animam ardentem sub Tartara rumpe Cupido,
Tantum ne flammis corpus adustu cremet.
Hoc satius fuerit: caste tua castra secuto:
Ardens Elysio nunc amor orbe ferar.

² Del. Poet. Gal. I. 876. Marti insultat Cupido és II. 617. In Martem et Amorem ex Graeco.

³ Balassi szava.

crudelis, improbus, sceleratus vagy más efféle. A szerelmes Cupido katonája vagy rabja : táborában vitézkedik vagy igáját hordja.

Másfelől azonban ugyanilyen hatással van a költőre szerelmese látása. Az imádott tökéletes szépsége, de különösen szeme versenyez Cupido nyilával, sőt néha egybe is esnek.

Angerianus így ír (Balassi-kiad 295.) :

Mellettem állt Amor, mellettem Caelia, s mindkettő
Szikrákat szórt rám, az fáklyájával, emez meg szemével.

Aeneas Sylvius Euryalus és Lucretiájában, melynek lyrikus részeit mintha a humanista szerelmi lyra mintájának szabták volna ki, így ír Lucretia szemeiről : »Azokkal, a kit csak akart, meg tudott ölni és a holtakat, ha úgy tetszett, új életre tudta ébreszteni.«¹ Amaltheus is szerelmese szemének gyújtó hatásától elmélkedik :

Valahányszor rám fordítja szemét tüzem Hyella,
Mindannyiszor felsóhajt tüzem Hyella.
Igy hát a lángok, melyeket szemecskéi lövellnek rám,
Elhamvasztanak, mert a lehelet is éleszti őket.²)

A humanista szerelmi költészet mindig udvarló színezetű és kitűzött célja van : az imádott meghódítása. Mondanivalója tehát mindig csak a végső cél elérésére szolgáló eszköz.

A megindításnak három ilyen eszköze van, a melyek kiélesztik egymást és egymásba is olvadhatnak.

Az első és legfőbb eszköz a *bók*. Igen sok író, köztük pl. Angerianus nagy agyafurtsággal tuczatszámra kovácsolja a bókverseket. Ezekben persze az ideál tökéletes szépség. A leggyakoribb bókforma a kegyes részletes leírása, a mihez bizonyos conventionális jelzőket használnak. Marullus gyakran ad ilyen leírásokat.

Bár fehérebb vagy a fagyalnál,
Ki pirosította be arczod, Neaera ?
Ki jegyezte bíborral ajakad ?
Honnan fejedén aranyhajad ?
Ki feketítette be szemöldököd ívét ?
Ki adta szemednek hatalmas fáklyáját ?

¹ Dévay kiad. 5.

² Del. Poet. Ital. I. 73., De Hyella.

In me oculos quoties vertis meus ignis Hyella,
Suspirat toties ignis Hyella meus.
Hinc flammae, quas illa suis iaculatur ocelli.
Me redigunt, auctae flatibus, in cinerem.

O lelkem fáradságos nyugalma !
 O nagy nyugalmas fáradságom !
 O óhajtva óhajtott keserűség !
 Nélküled csak a halált óhajtom,¹

vagy :²

Míg minap Neaera ragyogó szemeit
 Nézte elkéservedre a holtravált Irigység,
 Most a leány bíborszínű arczát bámulja,
 Majd tekervényes haját,
 Majd nyakát, majd hófehér kezét.
 Majd karocskáját,
 Majd bájos természetét,
 Majd a scythiai hóval vetekedő tagjait,
 Majd nektárnál édesebb száját stb.

De nemcsak testi szépsége, hanem egyéb kiválóságai is magasztaltatnak. Angerianus így dicséri szerelmését :

Coelia, kit a természet és az ég annyira megáldott,
 Hogy nincs nő vagy férfi, kit felül ne múlnál elméddel,
 Coelia szebb vagy a szép istennőknél,
 Erkölcösebb a hajdani embereknél,
 Coeliát a Múzsák közt kell tisztelnünk,
 Műveltségéért és édesen szóló lantjáért.
 Mindennek fölötte állsz Coelia az ég alatt.
 Elméddel, szépségeddel, erkölcsöddel, műveltségeddel és lan]
 [toddal,³

¹ 45. o. Ad Neeram.

Cum tu candida sis magis ligustro,
 Quis genas minio Neaera tinxit ?
 Quis labella tibi notavit ostro ?
 Unde sunt capiti aurei capilli ?
 Quis supercilii nigravit arcum ?
 Quis faces ocalis dedit potentes ?
 O quies animi laboriosa !
 O labor minium mihi quietata !
 O amarities petita votis !
 Quo mori sine amem volens, lubensque.

² Id. kiad. 48.

Dum super nitidos Neerae ocellos.
 Spectat semianimis dolore Livor
 Et nunc purpureas genas puellae
 Miratur, modo tortulos capillo
 Modo colla, manus modo nitentes,
 Modo brachiolum, lacertulosque,
 Modo compositum latus decenter,
 Modo artus Scythicis pares primis
 Modo os nectare dulcius . . .

³ Del. Poët. Ital. I. 179.

Coelia cui tantum tribuit natura polusque.
 Sit minor ingenio ut foemina, virque tuo
 Coelia formosis, formâ praestante deabus,
 Moribus et priscis anteferenda viris.
 Coelia Pierias interveneranda sorores,
 Arte tuâ, et dulci verba sonante lyra.
 Omnia sub coelo quae sunt, tibi coelia cedunt.
 Ingenio, forma, moribus, arte, lyrâ.

Másik hódító eszközük a *szánalomkeltés*. A szerelmes állatpótát a legborzasztóbb színekkel ecseteli. Testileg-lelkileg megtörve áll elénk, alig él már, minden percében várja és kívánja halálát, mert tüze rettenetesen gyötri. Ez pl. Angerianusnak Balassi fordításában (A fülemiléhez) ismert tücsökpárhuzamának alapja és ez a szintén Balassi fordította dialógus tárgya is.

Miért égsz úgy ? születésemkor lehelte rám a szerelmet
 A szörnyű Vénusz ; lángországát követem.
 Mondd, ki anyád ? a sírás. apád ? az átkos tűz.
 Ki dajkád ? a sóhajtás. mi lakásod ? a csöndes hamvveder.
 Milyen tejet szoptál ? kéreg- és szélnélküli reményt.
 Ki tanított beszélni ? a düh.
 Mivel ruházkodol ? a test türéssel fedi a testet.
 Mit keresel itt ? a halált keresem.
 Mit mormolsz ? a komor halál sápadt romlását.
 Hogy élsz ? a hogy a nyomorultak élnek a földön.
 Mindig ilyen maradsz ? mindig. Mondd mi hát ennyi
 Kín oka ? csupán a gonosz Amor.¹

A szenvedések rajza rendszeresen együtt jár a harmadik eszközzel: a *szemrehányással* és *váddal*, hiszen a szerelmes nyomorult állapota maga is vád a kegyetlen ideál ellen. Az egyenes kérés, könyörgés mellett kemény szavakat használ a költő: tigrisnél kegyetlenebb, sziklánál keményebb szívében az óhajtott ideál. Bellaius így panaszodik:

Vastömlőcz is bebocsátja már panaszainkat
 S könnyeinktől a kemény sziklák is sóhajtoznak,
 Csak téged rettenetesen kegyetlen, dühös papnő,
 Ki keményebb vagy a vasnál, keményebb a sziklánál,
 Nem indít meg sem sírás, sem a sok könyörgés,
 A melyet hasztalan szórok hálátlan ajtód elé.²

Ez Marullus és Angerianus számos epigrammájának is a conclusiója. Angerianus egyik Coelia-Ámor-párhuzamát így fejezi be:

A mint az tesz, úgy tesz ez is ; mégis egy dologban
 Különböznek : Coelia kegyetlen, Amor szelid.³

¹ Latin eredetije l. Szilády Balassi-kiad. 293.

² Del. Poët. Gal. I. 442. In durum tanitorem.

Ferrea dum nostras admittat claustra querelas,
 E lacrimis nostris duraque saxa gemunt.
 At tu crudelis, nimium, saevusque sacerdos
 Durior et ferro, durior et scopulis,
 Nec fletu assiduo, precibus nec flecteris ullis,
 Quas frustra nigratas spargimus ante foris.

³ Szilády Balassi-kiad. 297.

Ámor és Coelia versengését pedig :

Ki hitte volna ? akkor szelidnek tetszett ; hej pedig
Kegyetlenebb lón mint a dühös tigris.¹

Másutt :

— — rosszabb vagy a dühös tigrisnél.²

Marullus nem bírja ki kegyetlen sorsát :

Boldog lehetsz : ó, nyomorultan, ó, nyomorultan pusztulok ei.
De még ez a nyomorult halál is (mint gondolhatod).
Boldogítóbb a te rabságodnál.³

A szerelmes azonban a nő rabja, tehet vele a mit akar, ő boldogan és hűségesen szolgálja, míg el nem ismeri szerelmét és önfeláldozó szolgálatát, hiszen ő minden reménysége, szíve, lelke, gyönyörűsége, egyszóval mindene.

Üdvözlégý én bűnöm Neaera,
Madárkám, fehér galambocskám.
Mézem, édességem, szívem,
Csókom, gyönyörűségem.⁴

Szerelme örökké tart, s csak akkor szünnék meg, ha a legelképzeltetlenebb dolgok történnének. Aeneas Sylviusnál Euryalus így fogadkozik :

»A mint haladtam az olvasásban, tüzem mind jobban erősödött látva, hogy kiváló szépséged és erkölcsöd mennyi műveltséggel társul. De te csak szavakkal kéred, hogy álljak el szerelmemtől. Kérd a hegyeket, hogy jöjjenek a síkságra, a folyókat, hogy térjenek meg forrásukhoz. Csak akkor szünnék meg az én szerelmem, ha Phoebus megállna futásában. Ha majd a scythiai hegyeken nem lesz több hó vagy a tengerekben hal, az erdőben vad, akkor felejt el téged Euryalus is.«⁵

¹ U. o. 295.

² Speyeri kiad. 197 : »rabide tigride peior ades«.

³ U. o. 6.

Ne time, ah miser, ah miser peribo
Sed hoc tam miserum (ut putas) perire
Tuo servitio magis beatum est.

⁴ Marullus, Speyeri kiad. 1.

Salve nequitiae meae, Neaera,
Mi passercole, mi albe turturille,
Meum mel, mea suavitas, meum cor,
Meum suaviolum, mei lepores.

⁵ Dévay kiad. 18. : »Ego dum legi, magis exarsi, videns formae tuae praeclarae et honestati coniunctam esse doctrinam. Verba sunt tantum, quibus rogas, ut amare desistam. Roga montes, ut in planum veniant, utque fontes sua repetant flumina. Tam possem ego te non amare, quam suum relinquere Phoebus cursum. Si possunt carere nivibus Scythiae montes, aut maria piscibus, aut feris silva : poterit et oblivisci Euryalus tibi.

Csak őt szereti a költő, más nővel nem törődik. Capilupi így nyugtatja meg féltékeny imádottját :

Fényességem, kit most dermesztő félelem jár át,
Szüntesd meg könnyeid, melyek kebledre és arcodra omlanak.
Hagyj fel szomorú és igazságtalan panaszzoddal,
Mely kemény dárdaként dőf át.
Hamarabb fordítják meg folyásukat a kóbor folyók,
Hamarabb szünteti be Cynthus pályafutását,
Mintsem bensőmet elhagyja lángod,
És más gond fordítsa el érzéseimet.
Te édes szerelmem, te egyetlen reményem, egyedül
Egyedül tetszel nekem a szép szüzek között :
Életem egyetlen nyugalma, Cornelia,
Édes érted az élet, édes a halál.¹

A humanista udvarlás tipikus összefoglalása Angerianus egyik dialógusa, ha a benne előforduló pénztől, mint csábító eszköztől eltekintünk :

Adj tanácsot, mit tegyek : a láng elemészt és ő
Ő keményebb marad a kemény márványnál.
Im a tanács : könyörögj és hízelegj neki mindenütt.
Könyörgők és hízelgek : folyton elkerül.
Pengesd meg a lantod és csalj ki a húrokból
Édes dalokat. Nem segít a dal, nem segít a lant.
Tedd magad szelidnek, sóhajtozz, siránkozz ;
E gyötrődések sokszor tetszenek Cupidónak.
Szelidnek mutatom magam, szívem sóhajtozik,
Szeimeim síró folyók : megveti szerelmem.
Küldj aranyat, az hatalmas. Szegény vagyok, s a szegényt
Összetöri az arany : a gazdagnak van csak ily királyi állapota.
Akkor hát a böjtölés pusztítja el szerelmed.
Az éhségnek sincs ereje. Tán az idő ? Az idő csak növeli.
Ha mindez nem segít, akaszd föl magad. Meghalsz
Nyomorultan : ez lángod egyetlen orvossága.²

¹ Del. Poët. Ital. I. 667. Ad Corneliám.

Desine lux mea, nunc gelido percussa timore
Perque sinus lacrimas, funderé perque genas,
Desine, et iniustas diffundere moesta querelas,
Namque haec sunt misero spicula dura mihi,
Ante suos retro flectent vaga flumina cursus,
Destituetque suas Cynthus ire vias,
Quam tua de nostris secedat flamma medullis,
Et vertat sensus altera cura meos.
Tu mihi dulcis amor, tu spes mea sola puellas
Inter formosas tu mihi sola places :
Tu requies nunc sola meae, Cornelia, vitae :
Dulce mihi per te vivere dulce mori.

² Speyeri kiad. 185. De seipso et anu dialogus.
Consule quid faciam, flammis exuror, et illa,
Illa manet duro marmore dura magis.
Consulo ; funde preces, sis illi blandus ubique.
Fundo preces, illi blandior ; usque fugit.
Tange chelym digitis, et nervis dulcia necte
Carmina. Nil prosunt carmina, nilque chelys.

Könyörgést, hízelgést, verseket, sóhajtozást, sírást, éhséget és türelmes várakozást használjon fel a költő a kedves megindítására, mondja a javasasszony. De semmi sem segít s így el kell pusztulnia.

Az idézett sorokból kiolvashattuk azt, hogy a hódítóeszközökben s így az egész humanista költészetben a *túlzás* az egyetlen kifejezési mód, a mi különben már a *conceptio* következménye. Minél magasabbra fokozza az író meggyőző érveit, annál könnyebbnek gondolja célja elérését. Így kapjuk meg a superlativust, mint a kifejezés alaphangját valamennyi ostromló fogásban. Ezért olyan kizárólagos és felcsigázott a bók, ezért áll a szerelmes szépsége mindennek fölötté. Ezért hajtják a verselők az egész világot a bók szolgálatába, ezért találunk ki oly hasonlatokat, a melyekben már maga a simile is superlativus (arcza napnál fényesebb, karja hónál fehérebb, maga szebb mint Vénusz, ereje nagyobb mint Cupidóé stb.). A szánalomkeltésben sem ismernek határt. Volt alkalmunk látni, milyen »irtózatossá« kínokat igyekeznek festeni, a melyekhez képest a halál csak megváltás.

A szerelem is »örökkétartó«, szerelmese képe »folyton« kínozza.

Gesseus ezt írja:

Nem az vagyok már, a ki voltam, s megterhelt szívemben
Be van vésvé asszonyom, eleven arcza és igazi alakja...¹

Petrus Lotichius egyik elégiájában:

Bár távol van, szemeimbe be van vésvé...²

Szerelmi tüzük oly erős vagy erősebb, mint az Aethnaé. Az olasz-latin költőknél ez a hasonlat kézenfekvő s tőlök mindenüvé elterjedt. Ovidius használja már:

Az én tüzem nem kisebb az Aethnaénál.³

Angerianusnál és Jo. Secundusnál is többször előfordul.⁴

A gyötrelmek túlzó festése egyúttal a metaphorával való visszaélésekre vezet. A szerelem tüze elégetné, ha könnyei nem

Te mitem ostendas, gemitus ex pectore promo,
Sunt fletus fluvii lumina: spenor amans.
Mitte potens aurum. Sum pauper, pauper et auro
Frangitur: haec regum munera dives habet.
Tum magnum ieiuna famas delebit amorem.
Nulla famas. Tempus. Tempore maior erit.
Si non ista iuvant, laqueo da colla. Moraris
Quid miser; haec flammis sola medela tuis.

¹ Del. Poët. Gal. I. 937. De scipso et Anna.

Non sum qui fueram, gravidoque in pectore vivax

Haeret herae vultus, formaque vera meae...

² Eleg. L. II. 9. Illa meis oculis quamvis, procul absit, inhaeret.

³ Epist. Sapphus 12.

⁴ Ang. Speyeri kiad. 232. és 238., I. Sec. Eleg. L. I. 3.

folyónának mint egy folyó. Ez az erőltetett okoskodás a humanisták állandó közhelye. Marullus (id. kiad. 5.) Angerianus (u. o. 240.), Sannazar (Lugduni 1536., 163. és 177.), Paschasius (Del. Poët. Gal. II. 997.) stb. szellemesnek tartják ezt az ötletet, mert a túlzott metaphórákkal űzött játék a tényleges állapotot hozza ki. Tüzétől elégne, könnyeitől elfolyna és csak azért él még, mert a két elem egymás hatását megsemmisíti.

S végül a szemrehányásban is túloznak. A kedvesnél hidegebb, kegyetlenebb tárgy vagy teremtmény nincs a földön.

* * *

A XVI. század megalkotta magának a maga műfaját is, az *echót*. Ez a találmány a XVI. századi conventionális szerelmi lyra jellegzetes terméke. Őse az ovidiusi legenda, de újkori alkalmazásában egészen más jelleget ölt. Szellemes, ügyeskedő, de az érzelmek alkalomszerűségét és természetességét minden esetben kizáró és csak közhelyszerű panaszokat tartalmazhat. Így válik az echo a pásztorjátékok, a par excellence conventionális irodalom igen keresett fogásává. Az idillikus természetben ugyanis nagy szerepet játszik az echo, a ki a kétségbeesett szerelmesekkel mindenféle játékot űz. Megvigasztalja vagy kétségbejti avval az egy-két szótaggal, a mely tulajdonképpen a szerelmes mondókájának a vége. Tehát szójáték az echós versek alapja. Tartalmuk körülbelül mindig ugyanaz. Majd mindegyik halált jósol az utasnak, továbbra is szerelmese kegyetlenségét jövendőli, néha rögtön vigasztalással is szolgál, sorsa jobbrafordulását igéri. A kifejezés is a szokott túlzás és »vertengés«¹ keretében marad.

Joannes Secundus, kinek Echoja a Rimayéra nagy hatással volt,² ilyen feleleteket ad Echo szájába (Sylvar. IV.):

Viator : O quae Diva cavos colis recessus,
Silvarumque regis domos opacas.
. . . Dic quae finis erit meo calori
Imas qui mihi devorat medullas ?
. . . Dic oro poterit quid impotenti
Seros ponere limites amori ?
Echo : Mori. *Vi.* : Di meliora sic ne nobis
Ad canos igitur dies manebunt,
Et canos quoque non dies relinquent
Singultus, lacrymae, gravesque voces ?
Aut mox abiicienda prima vita est ?
Echo : Ita est . . .
Vi. : Non illic Dominae procul relictae
Mentem siderea facies perurent.
Echo : Urent stb.

¹ Balassi szava.

² Baross János (Bud. Szemle, 1906. 127. köt. 225.) kétségbe vonja Sziládynek ezt az állítását és Ovidius Echoját emlegeti (Metam. III. 379—393.) A tévedés nyilvánvaló, ha Ovidius legendáját Secundus panaszos dialogusával összehasonlítjuk.

Monerius Echója alig különbözik a Secundusétól (Del. Poët. Gal. II. 624.):

- M.* Nympharum et Satyrum tribulis, Echo,
Reddens omnia, quo rogaris, ore;
Audienda palam, videnda nunquam:
Vinceturne meo Corinna amore?
E. More. *M.* Ergo hac cruce finienda vita est.
E. Ita est. *M.* Sic furit? *E.* Urit. *M.* At negantem
Mers non ulla sequi aut amore restat.
E. Stat. *M.* Sed forte minus remota tanget.
E. Anget. *M.* Sicne amor impotens? *E.* Potens *M.* Quid
Si longum quis iter pererret? *E.* Erret.
M. At sors blandicule rogans sequensque
Sensim ac saepius edomem vocando.
E. Quando? *M.* Si simulabo forte fletum.
E. Lethum. *M.* Perfugii quid ergo amori?
E. Mori. *M.* Terminus unus hic malorum
E. Horum. *M.* Nox modo sera surget. *E.* Urget.
M. Vale tu Dea, nos abimus. *E.* Imus.

Ugyanígy Georgius Sabinusnál (Epigr. Lib. 269.) Az olasz pásztorjátékokban szinte elengedhetetlen ez a fogás. Ingegneri Vénusz-tánczában (Danza di Venere 1583.) Echo a szerelme kedvese haláláról értesíti.¹ Antonio Ongaro Tasso Amintájának utáztatában, a melyet azért Aminta Bagnatonak neveztek el, alkalmaz a humanistákéhoz hasonló echót: ²

Ma chi mi chiama, chi ragiona meco. (Eco.)
Di qual fin fia chi segue ingrato amore? (More.)—qual cosa può
Porger fine alle mie pene amari? (Mari.)

Mire a szerelmes a tengerbe ugrik. Echo egy jajjal felel:

La mia morte palesa
A pescatori farai... (Ai.)

A humanista szerelmi költést tehát mindenütt ugyanaz az udvarló hangnem jellemzi. A bók, a szemrehányás és a szána-lomkeltés az eszközei és a túlzás a kifejezési módja. Száraz, conventionális anyagában, ötleteiben, kifejezésében, mint minden költészet, a mely az érzelmi élettől távoltartja magát. Hatása nagy volt s az olasz nemzeti költészettel együtt a XVII. századi marinizmus szülője lett, a mely viszont a francia précieuse lyrával karöltve a német gáláns lyrát hozta létre. Ezért írhatta Beccau 1719-ben szelíd gúnynyal:

Mein Kind ich liebe dich. Doch dies ist zu gemein,
Dass ein Poete nicht dabei bestehen kann.
Es heisst: Venus zündt mit ihrem Gottheitsscheine
In meiner kalten Brust die heisse Fackel an.
Ihr schönes Grausamsein will mich in Fessel schliessen.³

¹ Klein: Geschichte des Dramas. V. 164.

² U. o. 17. l.

³ Waldberg: Die galante Lyrik. 95.

2. Az olasz szerelmi lyra a XVI. században.

A humanista költészet, a mely Olaszországból indult ki, szoros kapcsolatban állt az egykorú olasz nemzeti költészettel. Petrarca egyes árnyoldalait, főleg az itt-ott feltűnedező keresettséget, utánczóik csak kiemelték, mesterségesen tovább szőtték. Ez az eljárás conventionalismushoz vezetett, a mely a XVI. századi olasz lyrában általánosan érezhetővé vált.

A költő tüzet fog ideálja szépségétől s a tűz emészti, dúlja belsejét, könnyeinek árja azonban gátolja a tűz gyilkoló hatását. Lelke hal, vész, mert a szép szemek sugarai váratlanul megperzselték. A kegyetlen azonban nem törődik kínjával és a költő halála kiáltó vád lesz majd ellene.¹ Ilyenek a szerelmi költészet tárgyai még egyes kiválóbbaknál is pl. Bembonál. A XVI. század végén és a következő század folyamán egy egész sereg előfutárja támad a XVII. század elején nagy erővel fellendülő marinizmusnak. Ez írók törekvései dagályban, meglepő fordulatokban, okoskodó és szörszálhasogató képkapcsolatokban merülnek ki. Gáláns verselők s céljuk a szellemesség fitogtatása, melylyel úrihölgyek társaságában pillanatnyi hatást lehet előidézni.² A mesterkedés *Tebaldeo* (1456—1537.) és *Serafino* (1466—1500.) költészetében hihetetlen arányokat ölt. Tebaldeo szerelmi tüzétől füstölög, ruhái megperzselődnek, könnyei folyamként hömpölyögnek utána s Ámor ily módon mindenütt nyomában lehet. A mesterkéeltség abban rejlik, hogy a képes kifejezéssel mint konkrét valósággal bánnak. A mit a humanistáknál csak vázlatosan kapunk, az itt teljes következetességgel van végrehajtva.

A XVI. század legtöbb olasz lyrikusa, ha nem is Tebaldeoék arányában, ilyen conventionális verselést üz. Örülhetünk, — jegyzi meg Gaspary³ — ha itt-ott egy-egy jól sikerült vonásra, egy jó sonettre bukkanunk, mert az egyéni lyra ritka kivétel.

Az egykorú francia költészet, különösen a XVI. század közepe felé, az olasz költészet erős hatását mutatja és még a Pléiade elsejei, Ronsard és Du Bellay is a petrarkizálók hatása alatt állottak ifjúkori köteteikben. Ezekben is Ámor gyötri a szerelmezt nyilaival s az ép úgy kínlódik szerelmi lángjában, mint a humanista költő. Du Bellay később, mikor már önálló tehetséggé fejlődött, maga támadta meg a petrarkizálókat (*Contre les Petrarquistes*) és így jellemzi lyrájukat:

Ce n'est que feu de leurs froides chaleurs,
Ce n'est qu' horreur de leurs feintes douleurs
Ce n'est encor de leurs soupirs et pleurs
Que vent, pluie et orages,

¹ Gaspary: *Geschichte der ital. Literatur* II. 407.

² U. o. II. 330.

³ U. o. II. 489.

Et bref, ce n'est à ouïr leurs chansons,
De leurs amours que flammes et glaçons
Flèches, liens et mille autres façons
De semblables outrages.

3. A német dalgyűjtemények.

A XVI. század vége felé és a XVII. század elején az olasz dalgyűjtemények hatása erősen kezd mutatkozni Németországban. Olasz zenészek árasztják el a fejedelmi udvarokat, a kik nem értve meg a már virágzó német népdal melodiáit, nagy sikerrel terjesztik olasz-francia dallamaikat és evvel együtt szövegeiket.¹ Egyszerre divatba jön a »welsche Art« és minden »tonsetzer« olasz módra dolgozik. Regnart Jakab, Lechner, Brechtel, Turini, Haußmann stb. (részben olasz nemzetiségűek) már ennek az iránynak a képviselői. Mindegyik odanyomtatja címlapjára: *nach Art welscher Vilanellen*. Egyesek mint Regnart és Lechner még olasz dalokat is közölnek gyűjteményeikben, mások, mint pl. Haußmann, egyszerűen lefordítanak egy-egy olasz dalgyűjteményt a németek számára.

Az olasz madrigálok, canzonék és vilanellák szövegeinek legnagyobb része az epedő szerelmi költészet már ismertetett körében mozog. Mintha a humanista vagy a petrarkizáló irány hódította volna el itt is a területet. Innen a német dalgyűjtemények szövegeinek átszíneződése; a még mindig fennmaradó népdalszövegekkel túlzottan érzélgős versek váltakoznak. Regnart egyik dalgyűjteményéből vesszük a következő idézeteket. Ez a gyűjtemény érdekelhet bennünket a legjobban, mert mint látni fogjuk, Balassi két dalt is fordított belőle, tehát jól ismerte.

1. Ach weh, mir ist durchschossen
das junge hertze mein
und liegt darin verschlossen
ein schön jungfräulein.
Cupido blind, seht zu, wie gschwind
hat mich gesetzt in pein.
2. nun hab ich ires gleichen
gesehen keine nie
bei armen und bei reichen
dann nur alleine die,
sie ists allein, ja sie ist mein
von der ich singe hie.
3. nennen wolt ich sie geren
so ist es doch on not
ich hab sie lieb in eren
red ich warlich on spot.
dass sie auch mich ganz herziglich
lieb, geb der ewig Got!

¹ Műveik jegyzéke I. Goedecke Grundr. 2. köt.

4. ach lieb wie hast mich umgeben
 mein herz auch in mir brinnt
 da bringet mich schier umbs leben
 dann ich bin gar entzündt.
 Cupido eil, zeuch aus den pfeil
 kom mir zu hülff geschwind.¹

Ebből az egy dalból is láthatjuk, hogy Cupido szerepe ugyanaz, a mi a humanistáknál. A szerelem itt is, ott is belső tüsszel égeti a szerelme, kinek szerelme itt is oly kizárólagos, mint ott. Azt is látjuk, hogy különösképen Isten is szerepel Cupido mellett e dalokban. Másutt így fohászkodik a szerelmes Cupidóhoz (Regnart. I. 18.):

Ach Gott der Lieb, laß doch ir hertz empfinden
 Dein Feur, tu sie gen mir in lieb entzünden
 So will dein lob ich ewiglich verkünden.

Fájdalma borzasztó s a hálátlan még se hallgatja meg.
 (Regnart. I. 19.)

Mit Leid bin ich gleich einem last beschwert, kündt haben nicht auf erden grösser pein. Undankbares hertz, wie magst du sein so hert; Das ich von dir nit werden mag gewertt, bringt trübsal vil dem armen hertzen mein. — Bedenk dich recht das elende gefert, so ich jetzt führ nur umb den willen dein! — Ach weh der Sach! was soll anfahren ich! Wolt Got, es möcht mein leben enden sich.

Nagy fájdalom, keserű panasz, kegyetlen szívű imádott és Istenhez intézett kérés. Másutt kitartó szolgálat fejében várja a kedves szerelmét. (Regnart. II., 2.)

Ja noch mein meinung halt
 durch emsig treues dienen
 sie endlich zu versünen.

Ugyancsak Regnartnál: (Goedecke u. Tittmann id. m. 8. sz.)

Ach herzigs herz, laß dich doch eins erweichen
 laß mich zu deiner huld endlich reichen
 wen solt nit erbarmen
 daß ich muß als erarmen?
 Ach starker fels, laß dich doch eins bewegen
 tu dein gewonte hert eins von dir legen!
 wen solt nit erbarmen
 daß ich muß als erarmen?

S nézzük végig a többi egykorú dalgyűjteményt, a szerelmes dalok legnagyobb része ilyen hangnemben van írva. Mély, gyötrő fájdalom, benső tűz, melyet a szerelmes szépsége okoz, az anyag; könyörgés, szemrehányás és panasz a forma. A humanista költeményektől csak abban különböznek, hogy kevésbé mesterkélték és hogy a keresztyény Isten is szerepel bennük Cupido mellett a sors intézője gyanánt.

¹ J. Regnart: Tricinia, 5. sz. dal. (L. Goedecke és Tittmann Liederbuch aus dem XVI. Jahrh. II. sz.)

4. A török költészet.

Balassi korában a török költészet roppant gazdagon virágzik. A szerelmi költészetben túlteng a bók és a metaphorajáték, a mely itt misztikus és allegórikus elemekkel vegyül. A kizárólag szépséget magasztaló *nesib*, a legtöbbszörre szerelmi vágyat kifejező *gázel* és az apróbb, sokszor epigrammatikus élű versek mind a szerelmes szépségét, a szerető kínját és könyörgését éneklik meg s a költők a legkülönfélébb bókokban csillogtatják ügyességüket.

Egy kis kalászolásban óhajtom a török költők modorát bemutatni. Itt a kisszámú példa is jó képet nyújt az egész szerelmi költészetéről, mert az egyes motívumok vándorlása egyik költőtől a másikig talán sehol a világon nem olyan nagymérvű mint a török verselésben.

A szerelmes szemöldöke, mint a humanistáknál a szem, a nyíl erejével van felruházva. I. Szulejmán egy gázele német fordításában így hangzik: ¹

Wer hat dich auf dem Throne der Schönheit bestellt zum Emire
Mit der Liebe Band wer mich gefesselt ans Thor?
Keinen Augenblick trenn' ich mich vom Stabe der Seufzer,
Deiner Liebe Gram macht mich vom Jüngling zum Greis.
Deine Wimpern sind zwar nicht im Busen geblieben
Aber der Bogen der Brau'n ward mir im Herzen zum Pfeil.

Omri († 1523.) hasonlóképen ír (Hammer—P. II. 9.):

Die Brust mein Schah ist deiner Pfeile Schild.

Divani szultán († 1529.) (Ham.—P. II. 13.):

Pfeil und Dolch sind deine Augenwimpern
Und entseelen wollen deine Augenwimpern
Welch seltsame Feinde sind die Wimpern,
Heilger Schriften kundig sind die Wimpern.

S ez a nyílmetaphora van meg a Balassi-fordította török versek közt is: ²

»A szemöldökök újra felajzatták ijaikat, szemének nyila lövi a feltett czélt.«

¹ Hammer—Purgstall: Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit. Pest, 1837. II. 5. A költeményeket azért nem adom magyarul, mert így, minthogy Hammer—Purgstall versben fordította le az eredeti török dalokat, egyrészt hívebb a formájuk, másrészt a másodszori fordítás nagyon messzire vezetne az eredeti török szövegtől.

² Szilády Balassi-kiad. 334. A török eredetiből (Balassi 19—27. sorának megfelelően) Ata Refik bej szóbeli közlése.

A szerelmi nyögdecselés példája Fahri gázele (Ham.—
P. II. 222.):

Wie soll ich nicht von ganzer Seel', von Herzen klagen,
Da deine Augen Seel' und Herz mit Unglück plagen.
Beginn ich über's felsenharte Herz zu klagen,
So stimmen Felsen ein in meine Weheklagen,
Und mein Geheul von Morgenwind zum Hain getragen,
Erwidert er, Thautropfen weinend, meine Klagen.
Die Tulpen sind beym Anblick deines Maal's geschlagen
Desshalben sie im Busen schwarze Maale tragen,
Die Schmerzensgluth beginnt in Flammen aufzuschlagen,
Seit deine Lippen, Fachri! Maal des Brandes tragen.

A szívbe égetett nyíl, jegy vagy kép motivuma majdnem
minden gázelnben megtalálható. Chiali (1556 körül, II. 277.):
»Mitten im flammender Brust steht fest das Bildniss des Pfeiles,
Salamanders Nest mitten im flammenden Pfuhl.«

Ašik (1571 körül, II. 338.):

Im Herzen trag' ich süßes Maal
Von deiner Liebe eingebrennt
Ein Licht ist's, das beim Grabenmahl
Als ewges Licht für Todte brennet.

Mindez majdnem úgy hangzik, mint a humanisták panaszai.
Még a humanisták kedvencz tűz-víz metaphorajátéka is megvan.
pl. Asadinál (1521—1574, II. 381.):

Es wäre längst des Leibes Haus
Verzehrt von Herzenfeuers Grimm
Wenn nicht das Auge sich erbarmte
Und reichlich Wasser gösse ihm.
Cypresse o vergiss mich nicht!
Erinnere freundlich dich des Asadi!
Denn dem, der seiner sich erbarmt,
Mit Herz und Seele dient er ihm.

A bók és könyörgés vegyüléke Sesaji egyik gázele (II. 434.):

Wer deinen Wuchs Cypresse heißt
Sieht denn nicht den Gang, den deinen?
Wer Rosenknospe heißt den Mund
Hört er nicht Redehall, den deinen?
O Seelenarzt, wenn's Mittel gibt
Zu heilen auch den Schmerz, den meinen,
Verlang ich selb es nicht, es däucht
Die Welt doch schon dem Kranken deinen stb

Már csak a Balassi fordításában összefoglalt török versek
(bejt) közt is számos nemzetközi motivum akad. Szerelmesében
»stökéletességre jutott a szépség, a fiatalság és a gyöngédség«
(Bal. Coel. XVI. 28—36. eredetije), mikor szerelmese elmegy,
úgy érzi, mintha lelke vált volna meg testétől (Bal. Coel. XVI.
55—63. eredetije) stb.

A török szerelmi költészetnek is az az alaphibája, akár a viszonyokból folyik ez a hiba, akár nem, a mely a humanistáké is: az élmény, az érzelmi események teljes hiánya, de azért magasan túlszárnyal minden conventionális költést szertelenül csapongó phantáziájával.

* * *

Mindenesetre meglepő, hogy a humanista és a török költészet között ennyi hasonlóságot találunk. Ne keressük most e jelenség okát, a mely ha megvan, igen régi kapcsolatokban rejlik; ránk nézve csak az fontos, hogy Balassira csak egynemű irodalmi irányok hathattak. A humanista verselő, az olasz és francia szonettíró, a német és olasz dalköltő, a török költő kisebb-nagyobb eltérésektől eltekintve egytől-egyig egyformán könyörög, bókol, feddőzik és a következőkben meglátjuk, hogy Balassi általános írói modora sem áll ezen a nemzetközi felfogáson kívül.

ECKHARDT SÁNDOR.